

פרשת שמות

הרב תמיר גרנות – שיעורי שואה ואמונה

"ללא הכחשה וללא הצדקה"

בשתי תגובות מצויות עשוי האדם הסובל להתמודד עם סבלו: (א) הכחשתו או הדחיקתו; (ב) הצדקתו. התגובה הראשונה, הכחשה, משמעה יצירת נקודת מבט קיומית או פילוסופית המפחיתה בחשיבותו של הסבל הממשי. אדם דתי יכול לומר: החיים האמתיים, האושר העיקרי, אינם בעולם הזה אלא בעולם הבא, ומתוך עומק אמונה להתייחס לסבלו בהווה כזמני ושולי ביחס לחיי הנצח. משול הדבר לאדם הנאלץ ללכת יחד בשדה מלא קוצים ואבנים, והוא אומר לעצמו "עוד רבע שעה אהיה בחוץ, וכל זה יסתיים", ובכך מקהה את עצמתו של הכאב בהווה. התגובה השנייה, הצדקתו, אינה מקטינה את הסבל אלא מעניקה לו צידוק. הסבל מועצם כאשר אנו רואים אותו כגזרת גורל, כמקרה; אם הסבל הוא צודק, אם הוא מכוון וראוי, ניתן לסבלו מבחינה תודעתית, אף כי הוא כואב.

האדמו"ר מפיאסצנה דוחה את שתי האפשרויות. לגבי הראשונה הוא אומר:

"אבל ישנן צרות שאפשר לקבל עליהן תנחומין, כגון על מחלה שנתרפא ממנה... אבל על הפסד נפשות אי אפשר לקבל תנחומין... כל בעל נפש, לא על שחסרים לו בלבד מצטער ולא געועיו בלבד הם המענים ומדכאים אותו, רק בעיקר צערו על עצמם ועל אבדתם שלהם, כי הן בעולם הבא בטוח טוב להם, אבל הלא כך ברא ה' שיחיה האדם את שנותיו שבעים ושמונים שנה בעולם הזה, וכמה ברכות נאמרו בתורה על אריכות ימים ושנים... ועל זה בעיקר היה דווה ליבנו על אותן הנפשות שנעדרו בדמי ימיהן ואיך זה נתנחם, ובמה אפשר עוד להתנחם אם אינם חיים עוד..." (אש קודש, עמ' קח-קט, שבת נחמו תש"א).

האדמו"ר מציג כאן עמדה קיומית המקבלת גם ביסוס דתי. החיים במובנם הפשוט הם טוב; כך הם נחווים על ידנו באופן בלתי-אמצעי. הרצון לחיות וקבלת הסדר הרגיל של החיים הם מחוקי הבריאה היסודיים. לכן ההרגשה הפשוטה של הטוב בחיים ושל הרע בהעדרם היא היחס הנכון והטבעי ביותר לחיים. עמדה קיומית ברורה זו אינה מותירה מקום להכחשה או להדחקה על ידי הזכרת העולם הבא וכדומה.

האפשרות השנייה, הצדקת הסבל, עמדה בפני האדמו"ר מפיאסצנה, והוא אף הזכיר אותה בתחילת המלחמה. אלא שהימשכות הזמן, התגברות הצרות, והתעצמות הטרורף הנאצי לממדים שטרם נודעו כמותם, הביאו אותו למסקנה שלא ניתן להתמודד עם הסבל בשואה על ידי הצדקתו באיזה מובן מוכר שהוא, מפני שבאמת הוא חורג מכל מה שהזיכרון או המסורת מזכירים כסבל בדברם על עונש או על תיקון לחטאים. וכך הגיה האדמו"ר בחיבורו בשנת תש"ג, שלוש שנים אחרי תחילת המלחמה:

"רק כהצרות שהיו עד שלהי דשנת תש"ב היו כבר, אבל כהצרות משונות, ומיתות רעות ומשונות, שחדשו הרשעים הרוצחים המשונים עלינו בית ישראל, משלהי תש"ב, לפי ידיעתי בדברי חז"ל ובדברי הימים אשר לישראל בכלל, לא הי' כמותם, וד' ירחם עלינו ויצילנו מידם כהרף עין." - יום ו' עש"ק י"ח כסליו תש"ג.
(ראה שם עמ' קלט; וראה גם שם עמ' קיג-קיד בהערה).

אם הפורענות היא באמת מסדר גודל ואיכות שונים לחלוטין, לא ייתכן שהיא בבחינת עונש על חטאי העם וכיו"ב, שאם כן, צריכה הייתה להיות בדפוס הפורענויות המוכרות.

זאת ועוד: גם כשהקב"ה מעניש, אין הוא פועל מתוך שאיפת נקם. לעונש מוכרח להיות גם תפקיד קונסטרוקטיבי, דהיינו, הוא אמור ללמד לקח, להביא לחשבון נפש, לתשובה וכן הלאה: "כִּצְרָ לָךְ וּמִצְאוּךָ פֶּלַח הַכְּרִים הָאֵלֶּה... וְשָׁבַתְּ עַד ה' אֶל-לִהְיֶיךָ וְשָׁמַעְתָּ בְּקוֹלוֹ" (דברים ד', ל). אלא שהאדמו"ר מפיאסצנה רואה לנגד עיניו כיצד יהודים תמימים מאבדים את אמונתם. כביכול אבד משהו באיזון ההכרחי של הנהגת הדין הא-לוקית: אם הכול חרב – אם אין יותר חינוך, ואין חברה, ואין בית מדרש ובית כנסת, אם אי אפשר ללמוד תורה, ואם כל זה נמשך שנים ארוכות – כיצד תוכל לצמוח מתוך הפורענות תשובה אל ה'?

חמור מכך: גם במובן האישי והפנימי, יש איזו נקודת שיווי משקל, שעד אליה עשויים הייסורים להוות גורם ממריץ לתיקון, לתפילה ולחשבון נפש, אך מעבר לה הגוף והנפש נשברים, האדם מתרסק, ואז אין עוד אדם שיתפלל או ייתקן במשמעות הקיומית ביותר. משל למה הדבר דומה? הייסורים מתפקדים כמו חיסון או אף כמחלה: כאשר הגוף בריא באופן כללי, הוא מפתח נוגדנים, מתגבר, ואפילו מתחזק כתוצאה מהמפגש עם החיידק; ואולם, מינון גבוה מדי או תדירות גבוהה מדי של התקפה על הגוף עלולים להביאו לידי שבירה – או אז קורסת המערכת החיסונית, והאדם אינו מסוגל עוד לייצר תגובה חיובית. בעולם הרוחני המצב דומה.

ובאמת, אומר הרבי, המינון גבוה מדי, ואין יותר כוח להתפלל או ללמוד, ואם כך – מה רוצה קוב"ה להשיג? איזו תכלית יש בייסורים כאלה?

"כי על כל צרה שלא תבוא, איש הישראלי מתפלל לד' וצועק אליו ית', וכשהצרה ח"ו יותר גדולה, יותר צועק, כמ"ש הפסוק 'ויזעק זעקה גדולה ומרה' (אסתר ד', א). וגם בלא צרה מתפללים לד', כי התפילה בעצמה היא התקרבות לד', וכשמתפללים מתפללים בקול כמ"ש בספרים הקדושים קול מעורר כוונה, כוונה מעורר קול. אבל מה נעשה כשלא מניחים אותנו לצעוק ולא להתאסף יחד להתפלל, ורק בסתר מוכרחים להתפלל, וצריך לב כל איש ישראל לדאב על זה בעצמו, ועל כל פנים במעמקי לבו לצעוק על זה". (שם, עמ' סב).

במקום אחר מספר האדמו"ר במרירות על העצבות והתסכול האוחזים בו ובסביבתו כשהוא מגלה שכל שהצרות מתגברות ומתמשכות, כך מצטננת ההתלהבות וקטן החשק להתפלל ולעבוד את ה' – לא רק בהשפעת שאלות תאולוגיות, אלא פשוט מפני שאין עוד כוח:

"אמרנו בשבת קודש אצל הקידוש, חשבתי שבצרות כאלו כשיבא ראש השנה אז תפילות ישראל תהיינה ברעש ושפיכת הלב כזרם מים, אבל הן בטוחים אנו בד' שפעלו התפילות, מכל מקום את אשר ראו עינינו, אז קודם המלחמה יותר רעשו והתלהבו. גם ביותר שפיכת הלב התפללו תפילות ראש השנה מאשר שנה זו; פשוט הוא מפני חולשת הגוף שאין כח לישראל, אבל מכל מקום גם חוץ מזה רואים שבכלל גם הראש השנה וגם השבת תשובה אינן בהיראה וההתלהבות כמו מאז [עתה כשעה שאני כותב זה אוכל להוסיף שגם אנשים אחרים אמרו לי כן]. ואיזה סיבות ישנן לזה. א' כי דוד המלך אמר 'ביום קראתי ותענני תרהיבני בנפשי עוז' (תהילים קל"ח, ג), כשאישי ישראל מתפלל ונענה בתפילתו אז מתחזק ומתלהב אח"כ בשאר תפילותיו, מה שאין כן כשרואים שמתפללים, ולא די שלא נענים רק עוד הצרות יותר מתרבות רחמנא ליצלן, נופל לב האדם ואינו מתעורר בתפילותיו. סיבה ב' היא כמו שכבר דיברנו (בפ' שופטים שנת תש"א) **שלכל דבר גם לאמונה וגם לשמחה צריכים איש שהוא יאמין והוא ישמח, מה שאין כן כשכל האיש נרציץ ונרמס, אין מי שישמח...**" (שם, עמ' קכח).

הפורענות נראית אפוא כחסרת טעם. אם תוצאתה המתבקשת היא אבדן האמונה או רפיון דתי מתוך חולשה – מה תועלת יש בה? מכאן שהדרך של הצדקת מעשי ה' אינה רלוונטית באשר לסבל בשואה, שהרי אין זו פורענות הדומה לדבר מה שהכרנו, ובעיקר מפני שהיא עברה את נקודת האיזון של מידת הדין, והביאה לריסוק הפיזורים האחרונים של כבוד וקיום אנושי ראוי לשמו.

הדברים שהובאו כאן נועלים את הדלת בפני כל ניסיון להצדקת הק-ל (תאודיצייה), שהרי הפורענות נראית חסרת תכלית. ברם, עלינו להתבונן גם במשמעותם הקיומית. אם אין תפילה ותשובה, ואין שום אפשרות להבין את מעשי ה', משתלמת נימה של תסכול וייאוש. האומנם זהו הביטוי הנכון להרגשתו של האדמו"ר מפיאסצנה? כלום באמת חווה חוויה של קיום ללא מוצא? יותר מכך: הרי אין מדובר כאן ביומן סתם – האדמו"ר אומר את הדברים הללו במהלך דרשה לחסידיו; כיצד יכולה דרשה שכזו לחזק אותם? האם הוא מעניק להם איזה אופק חיובי?

תשובה לשאלה זו, או למצער כיוון של תשובה, יש בפסקה החותמת את הדרשה שהובאה לעיל:

"וזה הדבר גם בענין התעוררות בתפילה, איש הישראלי עתה נופל שוכב ונרמס ואין מי שיתעורר בתפילה, אבל דוד המלך אמר 'מעמקים קראתיך ד' (תהילים ק"ל, א), לא מעומק אחד בלבד רק גם ממעמקים – ב' עמקים, שאף שלאחר נפילתי בעומק הראשון קראתיך, ולא בלבד שלא נענתי ולא נושעתי, רק עוד נפילתי לעומק ב', עומק בתוך עומק, מכל מקום הנני מתחזק ושוב קורא אותך". (שם, עמ' קכח).

וכך סיים הרבי גם את הדרשה הראשונה שהבאנו:

"וצריך לב כל איש ישראל לדאב על זה בעצמו, ועל כל פנים במעמקי לבו לצעוק על זה". (שם, עמ' סב-סג).

ההתבוננות של יהודי במצבו העגום, באי-יכולתו להתפלל, מעוררת אותו מצד עצמה. הצער על אי-היכולת לצעוק מוליד צעקה ממקום ראשוני יותר: **צעקה על זכות הצעקה**. כל עוד יש ליהודי איזו נקודה שאיננה נכבשת תחת הצרות, שמאפשרת לו להתבונן במצבו הרוחני מבחוץ, אפילו היא מראה לו את הדיוטה התחתונה בה הוא נמצא – כל עוד יש נקודה כזו, יש משמעות לקיום. בשתפו את חסידיהו במצוקתו הקיומית, מעורר בהם הרבי רגשות של הבנה ושותפות, ומחליף אותם מהשטף הבלתי-נסבל של המחשבות והצרות גם יחד אל נקודת מבט שמתוכה הם יכולים להצטער יחדיו ולבכות על מצבם הפיזי והרוחני.

ספורנו (בראשית כח:יד)

והיה זרעך כעפר הארץ ופרצת. אחר שיהיה זרעך כעפר הארץ כענין ותשימי כארץ גיוך וכחוץ לעוברים (ישעיהו נא, כג). וזה שיהיו בתכלית השפלות או תפרוץ בארץ אשר אתה שוכב עליה בכל צד ימה וקדמה וצפונה ונגבה כי אמנם תשועת האל העתידה תהיה אחר רב שפלות ישראל ההוה היום בגלותם אשר כמוהו לא נהיה, כמו שאמרו זכרונם לברכה (סנהדרין) אם ראית דור שצרות רבות באות עליו כנהר, חכה לו, שנאמר כי יבא כנהר צר וסמיך ליה ובא לציון גואל (ישעיהו נט, יט - כ):

כלי יקר (בראשית פרק כח:יד)

ופרצת ימה וקדמה צפונה ונגבה. מה שהזכיר הרוחות המקבילין זה כנגד זה ולא הזכירן כסדרן, לפי שאמרו במדרש (עיין מדרש תהלים מד ב) אין התשועה באה לישראל כי אם בזמן שהם בתכלית השפלות, שנאמר (תהלים מד כו) כי שחה לעפר נפשינו וגו' מה כתיב בתריה קומה עזרתה לנו. וטעם של דבר שכל זמן שאינן בתכלית השפלות או אינן תולין בטחונם בה' וחושבים תחבולות להנצל מפח יקוש על ידי תחבולות אנושיות, ועל כן ריחק ה' את האדם ורבה העזובה, כי לא בטחו בתשועת ה' אך כשיראו כי אזלת יד השתדלותם ואין עוזר וסומך, אז עיניהם נשואות אל ה' לקרוא אליו בעת הצר להם וה' שומע, ובאותו זמן התשועה באה דרך בריחה מן הקצה אל הקצה, דהיינו מן תכלית השפלות אל תכלית המעלה.

C.S. Lewis

SOME YEARS AGO I got up one morning intending to have my hair cut in preparation for a visit to London, and the first letter I opened made it clear I need not go to London. So I decided to put the haircut off too. But then there began the most unaccountable little nagging in my mind, almost like a voice saying, "Get it cut all the same. Go and get it cut." In the end I could stand it no longer. I went. Now my barber at that time was a fellow with many troubles whom my brother and I had sometimes been able to help. The moment I opened his shop door he said, "Oh, I was praying you might come today." And in fact if I had come a day or so later I should have been of no use to him.

It awed me; it awes me still. But of course one cannot rigorously prove a causal connection between the barber's prayers and my visit. It might be telepathy. It might be accident.

I have stood by the bedside of a woman whose thighbone was eaten through with cancer and who had thriving colonies of the disease in many other bones, as well. It took three people to move her in bed. The doctors predicted a few months of life; the nurses (who often know better), a few weeks. A good man: laid his hands on her and prayed. A year later the patient was walking (uphill, too, through rough woodland) and the man who took the last X-ray photos was saying, "These bones are as solid as rock. It's miraculous."

But once again there is no rigorous proof. Medicine, as all true doctors admit, is not an exact science. We need not invoke the supernatural to explain the falsification of its prophecies. You need not, unless you choose, believe in a causal connection between the prayers and the recovery.

The question then arises, "What sort of evidence would prove the efficacy of prayer?" The thing we pray for may happen, but how can you ever know it was not going to happen anyway? Even if the thing were indisputably miraculous it would not follow that the miracle had occurred because of your prayers. The answer surely is that a compulsive empirical Proof such as we have in the sciences can never be attained.

Some things are proved by the unbroken uniformity of our experiences. The law of gravitation is established by the fact that, in our experience, all bodies without exception obey it. Now even if all the things that people prayed for happened, which they do not, this would not prove what we mean by the efficacy of prayer. For prayer is request. The essence of request, as distinct from compulsion, is that it may or may not be granted. And if an infinitely wise Being listens to the requests of finite and foolish creatures, of course He will sometimes grant and sometimes refuse them. Invariable "success" in prayer would not prove this doctrine at all. It would prove something much more like magic—a power in certain human beings to control, or compel, the course of nature.

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף י עמוד א
אמר רב המנונא: מאי דכתיב: מי כהחכם ומי יודע פשר דבר? מי כהקדוש ברוך הוא שיודע לעשות פשרה בין שני צדיקים, בין חזקיהו לישעיהו. חזקיהו אמר: לייתי ישעיהו גבאי, דהכי אשכחן באליהו דאזל לגבי אחאב (שנאמר: וילך אליהו להראות אל אחאב). ישעיהו אמר: לייתי חזקיהו גבאי, דהכי אשכחן ביהורם בן אחאב דאזל לגבי אלישע. מה עשה הקדוש ברוך הוא - הביא יסורים על חזקיהו, ואמר לו לישעיהו: לך ובקר את החולה: שנאמר: בימים ההם חלה חזקיהו למות ויבא אליו ישעיהו בן אמוץ הנביא ויאמר אליו: כה אמר ה' (צבאות) צו לביתך כי מת אתה ולא תחיה וגו'. מאי כי מת אתה ולא תחיה - מת אתה - בעולם הזה, ולא תחיה - לעולם הבא. אמר ליה: מאי כולי האי? אמר ליה: משום דלא עסקת בפריה ורביה. אמר ליה: משום דחזאי לי ברוח הקדש דנפקי מינאי בנין דלא מעלו. אמר ליה: בהדי כבשי דרחמנא למה לך? מאי דמפקדת איבעי לך למעבד, ומה דניחא קמיה קודשא בריך הוא - לעביד. אמר ליה: השתא הב לי ברתך, אפשר דגרמא זכותא דידי ודידך ונפקי מנאי בנין דמעלו. אמר ליה: כבר נגזרה עליך גזירה. אמר ליה: בן אמוץ, כלה נבואתך וצא! כך מקובלני מבית אבי אבא - אפילו חרב חדה מונחת על צוארו של אדם אל ימנע עצמו מן הרחמים. אתמר נמי, רבי יוחנן ורבי אלעזר דאמרי תרוייהו: אפילו חרב חדה מונחת על צוארו של אדם אל ימנע עצמו מן הרחמים, שנאמר: הן יקטלני לו איחל.

תלמוד בבלי מסכת סוטה דף יב עמוד א
ויצו פרעה לכל עמו - א"ר יוסי בר' חנינא: אף על עמו גזר. ואמר ר"י בר' חנינא, שלש גזירות גזר: בתחילה - אם בן הוא והמתן אותו, ולבסוף - כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו, ולבסוף - אף על עמו גזר. וילך איש מבית לוי - להיכן הלך? אמר רב יהודה בר זבינא: שהלך בעצת בתו. תנא: עמרם גדול הדור היה, כיון (שראה שאמר) +מסורת הש"ס: [שגזר] + פרעה הרשע כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו, אמר: לשוא אנו עמלין! עמד וגירש את אשתו, עמדו כולן וגירשו את נשותיהן. אמרה לו בתו: אבא, קשה גזירתך יותר משל פרעה, שפרעה לא גזר אלא על הזכרים, ואתה גזרת על הזכרים ועל הנקיבות! פרעה לא גזר אלא בעוה"ז, ואתה בעוה"ז ולעוה"ב! פרעה הרשע, ספק מתקיימת גזירתו ספק אינה מתקיימת, אתה צדיק בודאי שגזירתך מתקיימת, שנאמר: ותגזר אומר ויקם לך! עמד והחזיר את אשתו, עמדו כולן והחזירו את נשותיהן.

בראשית פרק ד

(כה) וַיֵּדַע אָדָם עוֹל אֶת-אֱשֶׁתוֹ נְתַלְדָּ בֶן נִמְקָרָא אֶת-שְׁמוֹ שֵׁת כִּי שֵׁת-לִי אֱלֹהִים וַיַּרְע אֶחָד תַּחַת הָקָל כִּי הָרְגוּ גֵזֵוּ: